

Horyzonty Polityki
2022, Vol. 13, N° 45

DOMINIKA LISZKOWSKA

<https://orcid.org/0000-0001-6312-341X>

Politechnika Koszalińska

dominika.liszkowska@tu.koszalin.pl

DOI: 10.35765/HP.2324

Przywództwo polityczne i autorytet przywódcy we współczesnej Turcji

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie uwarunkowań i cech przywództwa politycznego oraz autorytetu przywódcy w Turcji i ukazanie ich wpływu na zmiany zachodzące w obrębie polityki państwa oraz struktury systemu politycznego.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Hipoteza stanowi, że w przypadku Turcji autorytet przywódcy i przywództwo polityczne wpływają na personalizację polityki, zmiany systemowe oraz akceptację dla autorytarnych zachowań władzy. Zastosowane w badaniu metody to *desk research* oraz metoda analizy źródeł pisanych. Rozwiązanie problemów badawczych możliwe było dzięki wykorzystaniu techniki wtórnej analizy danych zastanych (zarówno danych jakościowych, jak i ilościowych).

PROCES WYWODU: W pierwszej części zdefiniowano pojęcia przywództwa politycznego, przywódcy politycznego i autorytetu politycznego. W drugiej, analizie poddano zagadnienie autorytetu przywódcy partyjnego jako elementu kultury politycznej. W części trzeciej przedstawiono uwarunkowania oraz cechy przywództwa politycznego oraz autorytetu obecnego prezydenta R.T. Erdoğan i podjęto próbę ukazania ich wpływu na zmiany zachodzące m.in. w obrębie struktury systemu.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Jedną z charakterystycznych cech kultury politycznej Turcji jest znaczenie autorytetów i kult przywódców. Mają one

Sugerowane cytowanie: Liszkowska, D. (2022). Przywództwo polityczne i autorytet przywódcy we współczesnej Turcji. *Horyzonty Polityki*, 13(45), 71–93. DOI: 10.35765/HP.2324.

istotne znaczenie dla funkcjonowania systemu politycznego tego państwa. Na politykę wewnętrzną i zagraniczną ogromny wpływ wywierają stojący na czele ugrupowań politycznych charyzmatyczni liderzy. Zjawisko to definiowane jest m.in. jako personalizacja polityki, w której główną rolę odgrywa silny przywódca będący jednocześnie przewodniczącym partii. Procesy zachodzące na poziomie partyjnym można przenieść również na sferę całego państwa.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Problematyka jest niezwykle ważna, szczególnie w ostatnich latach, kiedy elementy autorytaryzmu implementowane są przez przywódców i decydentów politycznym jako coś, co powinno stanowić niezaprzeczalny atrybut funkcjonowania zarówno państwa, jak i społeczeństwa. Choć u większości obywateli, szczególnie państw zachodnich, istnieje tendencja do zwracania uwagi na kwestię praw człowieka, ochronę prywatności czy wolność wyboru, to w sytuacjach kryzysowych społeczeństwa biernie przyjmują narrację władzy państwowej i akceptują podejmowane przez nią działania autorytarne, uzasadniając je wyższą koniecznością.

SŁOWA KLUCZOWE:

przywództwo polityczne, autorytet polityczny, Turcja, personalizacja polityki, Recep Tayyip Erdoğan

Abstract

POLITICAL LEADERSHIP AND THE AUTHORITY
OF A LEADER IN MODERN TURKEY

RESEARCH OBJECTIVE: The aim is to present the conditions and characteristics of the political leadership and the authority of a leader in Turkey and to show their impact on changes taking place within the state policy and the structure of the political system.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main hypothesis is that in the case of Turkey, the leader's authority and political leadership influence the personalization of politics, systemic changes and the acceptance of authoritarian behavior of the authorities. The methods used in the study were desk research and the method of analyzing written sources. The solution of the research problems was possible thanks to the use of the technique of secondary analysis of existing data (both qualitative and quantitative data).

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The first part defines the concepts of political leadership, political leader and political authority. In the second part, the issue of the party leader's authority as an element of Turkey's political culture was analyzed. The last part presents the conditions and features of the political leadership and the authority of the current president, Erdoğan.

RESEARCH RESULTS: In Turkish political culture is the importance of authority and cult of the leaders who are essential for the functioning of the political system. A very important feature of Turkey is the fact that its domestic and foreign policy is greatly influenced by charismatic leaders at the head of political groups. This phenomenon is defined, among others, as a personalization of politics in which the main role is played by a strong leader who is also the leader of the party. Currently, the processes taking place at the party level can also be transferred to the sphere of the entire state.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The discussed issue is extremely important, especially in recent years, when elements of authoritarianism are implemented by leaders and political decision-makers as something that should be an undeniable attribute of the functioning of both the state and society.

KEYWORDS:

political leadership, political authority, Turkey, personalization of politics, Recep Tayyip Erdoğan

WPROWADZENIE

Przywódcztwo to kategoria powiązana w zasadzie ze wszystkimi grupami społecznymi, organizacjami, poziomami i miejscami na świecie. Występuje ono w każdej dziedzinie życia społecznego i ma istotne znaczenie dla jego funkcjonowania. Równie ważną rolę przywódca pełni w rodzinie, grupie rówieśniczej, partii politycznej czy państwie. Istotne znaczenie w kontekście przywództwa mają warunki społeczno-polityczne, w których dana jednostka działa. To one wyznaczają charakter oraz siłę przywództwa i będą wpływały na to, czy będzie ono efektywne. Autorytet polityczny jest z kolei kategorią, która stanowi szczególnie atrybut jednostki (ale również grupy) sprawującej władzę. Może on mieć charakter przypisany, co oznacza, że jest zależny np. od urodzenia lub osiągnięty za sprawą zdolności, wiedzy czy wygranych wyborów (Antoszewski, Herbut, 2004, s. 31). W niniejszym artykule podjęto próbę połączenia tych dwóch pojęć i wykorzystania ich w celu zbadania procesów i zmian zachodzących w obrębie systemu politycznego Turcji.

Problematyką podjętą w artykule są kategorie przywództwa politycznego oraz autorytetu przywódcy we współczesnej Turcji, ich uwarunkowania, atrybuty i znaczenie w organizacji partyjnej

oraz w polityce państwa. W artykule wykorzystane zostały liczne artykuły naukowe, monografie oraz rozdziały poruszające to zagadnienie. Szczególne znaczenie mają badania tureckich naukowców, które odnoszą się do przywództwa partyjnego (np. Bülenta Özgüla, zawarte w pracy *Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik Istiyor?*) (Özgül, 2015), a także nawiązujące do wpływu obecnego prezydenta Turcji na politykę tego państwa (*The Erdoğanization of Turkish politics and the role of the opposition* – Orçun Selçuk, Dilara Hekimci, Onur Erpul) (Selçuk, Hekimci, Erpul, 2019). W polskiej literaturze autorami podejmującymi tę tematykę są m.in. Jakub Wódka – *(De)europelizacja tureckich partii politycznych: aspekty instytucjonalne i transnarodowe* (Wódka, 2015) oraz Dominika Liszkowska – *Political leadership of Recep Tayyip Erdoğan in selected analytical categories* (Liszkowska, 2021). Z kolei analizy odwołujące się do uwarunkowań przywództwa politycznego i sytuacji politycznej Turcji znaleźć można w analizach Ośrodka Studiów Wschodnich (np. *Nieudany pucz w Turcji i jego następstwa*) (OSW, 2016) oraz pracach: Mateusza Matusiaka – *Wielki skok Turcja pod władzą Erdoğan* (Matusiak, 2015), Adama Szymańskiego – *Zmiana prawa wyborczego na urząd prezydenta w Turcji – postęp w procesie demokratyzacji* (Szymański, 2016) czy Karola Wasilewskiego – *Turcja na drodze do systemu prezydenckiego* (Wasilewski, 2017).

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie uwarunkowań i cech przywództwa politycznego oraz autorytetu przywódcy w Turcji i ukazanie ich wpływu na zmiany zachodzące w obrębie polityki państwa oraz struktury systemu politycznego. Główna hipoteza badawcza stanowi, że w przypadku Turcji autorytet przywódcy i przywództwo polityczne wpływają na personalizację polityki, zmiany systemowe oraz akceptację dla autorytarnych zachowań władzy. Zastosowane w badaniu metody to *desk research* oraz metoda analizy źródeł pisanych. Rozwiązanie problemów badawczych możliwe było dzięki wykorzystaniu techniki wtórnej analizy danych zastanych (zarówno danych jakościowych, jak i ilościowych).

1. KATEGORIE PRZYWÓDZTWA POLITYCZNEGO, PRZYWÓDCY POLITYCZNEGO I AUTORYTETU POLITYCZNEGO

1.1. Pojęcie przywództwa politycznego

Na wstępie istotne jest rozróżnienie pojęć przywództwo polityczne od przywódcy politycznego. Jak zauważa Maciej Hartliński, przywództwo polityczne odnosi się do relacji, która zachodzi pomiędzy przywódcą politycznym, jego zwolennikami oraz otoczeniem, w jakim funkcjonują (Hartliński, 2012, s. 56). Między aktorami pojawia się specyficzna więź, na którą wpływ mają wspólne cele, dążenia oraz poglądy. Z kolei Ryszard Herbut definiuje przywództwo polityczne, jako typ sprawowania władzy politycznej i relację zachodzącą między osobą przywódcy a grupą społeczną. Polega ona na kierowaniu się przez przywódcę określonymi celami i motywami, w celu uaktywnienia zwolenników (obietcywanie im zaspokojenia uzewnętrznionych potrzeb przy wykorzystaniu dostępnych zasobów instytucjonalnych, politycznych, psychologicznych) (Antoszewski, Herbut, 2004, s. 368). Analiza przywództwa politycznego jest szersza i odnosi się nie tylko do przywódców politycznych, ale również uwarunkowań, w których funkcjonują (Hartliński, 2012, s. 56). Z kolei pojęcie przywódcy politycznego obejmuje tylko jednostkę, która przewodzi i w tym przypadku nie porusza się kwestii związanych z szeroko rozumianym otoczeniem.

Uwarunkowania społeczno-polityczne, w których działa przywódca, wpływają na jego efektywność i wyznaczają charakter przywództwa. Czynniki, takie jak rozmiar poparcia wyborczego udzielonego danej jednostce, natężenie kryzysu politycznego oraz charakter działań reformujących, stanowią o sile przywództwa oraz wyznaczają zakres swobody działania. Należy podkreślić, że przywódca nie dysponuje przymiotami o charakterze uniwersalnym, które będą czyniły go niezbędnym w każdej fazie rozwoju instytucjonalnego społeczeństwa, państwa czy organizacji, bowiem różne sytuacje wymagać będą odmiennych umiejętności. W państwach będących w fazie demokratyzacji potrzebna jest np. jednostka kreatywna o cechach charyzmatycznych – kreator/kaznodzieja, który potrafi nawiązać

bliskie relacje ze społeczeństwem. Z kolei kiedy mija okres znajdowania własnej tożsamości, pojawia się zapotrzebowanie na przywódcę organizatora, a w kolejnej fazie na stabilizatora. Nie zawsze ta sama jednostka posiadać będzie wszystkie te cechy. Może zaistnieć też sytuacja, w której przywódca będzie miał cechy „destruktora – generalnego grabarza starego porządku”, pozbawianego umiejętności konstruktywnego działania (Antoszewski, Herbut, 2004, s. 368).

Przywództwo polityczne jest znacznie częściej związane z dążeniem do zmiany istniejącego stanu rzeczy aniżeli do utrzymania *status quo*. Nawet w momencie, kiedy w działaniach władz dominuje element ochrony zdobytych osiągnięć (ekonomicznych, politycznych czy socjalnych,) pojawia się potrzeba zmodyfikowania tego wszystkiego, co staje się anachroniczne czy dysfunkcjonalne (Antoszewski 2007). Jak zauważa Andrzej Antoszewski, przywództwo polityczne ma zwykle charakter innowacyjny (a nie petryfikujący) i wyraża zawsze oczekiwania tej grupy, której obecna sytuacja społeczna nie zadowala. Ważne jest zatem to, czy zmiana będzie oznaczała wprowadzenie zupełnie nowych, nieznanych z przeszłości rozwiązań politycznych/ekonomicznych oraz urzeczywistnienie wartości, które dotąd były nierealizowane (albo realizowane w sposób niewystarczający), czy też ma ona doprowadzić do powrotu do stanu istniejącego wcześniej¹.

1.2. Autorytet polityczny

Zgodnie z definicją A. Antoszewskiego, autorytet polityczny to szczególny atrybut jednostki lub grupy sprawującej władzę. Polega on na zdolności wpływania na postawy oraz zachowania społeczne poprzez wzbudzenie szacunku dla podejmowanych działań i decyzji, prowadząc do uznania ich za legitymizowane (Antoszewski, Herbut, 2004, s. 31–32). Szczególny charakter nadaje autorytetowi zaufanie, które pośredniczy w relacji przywódcy ze zwolennikami (Murawski, 1997, s. 135–136). Zaufania społeczeństwa nie można wymusić, dlatego autorytet ma charakter dobrowolny i w znacznej

---

¹ Typ reprezentowany przez przywódców komunistycznych w pierwszej fazie rewolucji.

mierze nieformalny, przez to nie przybiera on form instytucjonalnych i prawnych (choć może być fundamentem działania instytucji życia publicznego). W teorii władzy autorytet polityczny stanowi najwyższą (moralną) postać skuteczności władzy w jej relacji ze społeczeństwem „ponieważ może eliminować lub ograniczać konieczność wymuszenia posłuszeństwa” (Acewicz, 2012, s. 8). Składa się ona z wielu czynników, takich jak wiedza, cechy osobowościowe, wrodzone i nabyte doświadczenia oraz umiejętności wpływania na ludzi, a także legitymizacja moralna, stanowiąca szczególną właściwość w społecznym odniesieniu.

Można przyjąć, że każda instytucja (władza) utożsamiana jest z przywódcą, który w danym okresie historycznym cieszy się autentycznym autorytetem. Społeczeństwo w zdecydowanej większości poważa autorytet, liczy się z nim, utożsamia z programami i ideami, które głosi i przestrzega ich w codziennej praktyce. Z kolei sam przywódca wzbudza respekt i szacunek. Jego słowa są traktowane poważnie i stanowią wyznacznik w kwestiach politycznych, ideologicznych oraz społecznych (Mizińska, 1997, s. 210). Jak zauważa Piotr Piórkowski, współczesny autorytet władzy bardziej zbliża się do zwykłych ludzi i nie jest już utożsamiany z bóstwem. Dziś przywódcy nie pochodzą z dziedzicznych monarchii, tylko sami swoją pracą zdobywają władzę, a jedną z metod jej osiągnięcia jest budowanie autorytetu w rodzimym środowisku (Piórkowski, 2016, s. 59).

Każdy autorytet może być zanegowany i zetknięć się z równoważnym mu kontrautorytetem (Murawski, 1997, s. 133). Szansę by przetrwać ma tylko ten autorytet, który jest w danej chwili użyteczny – obecnie często już nie dla całego społeczeństwa, ale dla poszczególnych jednostek (to one bowiem decydują, kogo chcą słuchać i za kim podążać). Za sprawą przemian politycznych nastąpiło przesunięcie akcentu decydowania o legitymacji autorytetów i „scedowania tej funkcji [...] na jednostki, a nie na ośrodki władcze”. W procesie tym ogromną rolę odgrywają współcześnie media masowe (Ziółkowski, 2008, s. 65), to one decydują o tym, kto powinien być autorytetem, a kogo należy „wylansować”, „ośmieszyć, podważyć, zniszczyć” (Wasylewicz, 2016, s. 104).

2. AUTORYTET PRZYWÓDCY PARTYJNEGO JAKO ELEMENT KULTURY POLITYCZNEJ TURCJI

W Turcji w znacznie większym stopniu niż w przypadku państw o ugruntowanych demokracjach wpływ na kształt polityki wewnętrznej i zagranicznej wywierają charyzmatyczni przywódcy stojący na czele ugrupowań politycznych (Wódka, 2015, s. 144). Gloryfikacja liderów i idolizacja przywódców stanowią nieodłączny składnik tureckiej kultury politycznej (Celep, 2014, s. 8). Takie zjawisko wywodzi się nie tylko z wczesnych lat Republiki i przywództwa Mustafy Kemala Atatürka, ale już z późnych lat Imperium Osmańskiego, gdzie długo przed działaczami partyjnymi wszyscy padyszachowie mieli tendencję do konsolidowania swojej osobistej władzy w ramach organizacji politycznej, a „autorytet polityczny wymagał porządku nadprzyrodzonego” w celu potwierdzania swojej legitymizacji i usprawiedliwienia działań (Günsoy, 2015, s. 67).

Pomimo formalnie działającego przez wiele lat systemu parlamentarnego i zapewnień o wprowadzaniu demokracji na wzór europejski, w rzeczywistości już od początku proklamowania (1923 r.) Republika stanowiła „dyktaturę pierwszego jej prezydenta Mustafy Kemala i [...] Republikańskiej Partii Ludowej” (Chmielowska, Sobczak, 2016, s. 213). Jego następca İsmet İnönü w literaturze również określany jest mianem „niekwestionowanego przywódcy autorytarnego reżimu” (Sayarı). Coraz większe oznaki personalizmu i koncentracji władzy we własnych rękach w kolejnych latach wykazywali także Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş i Turgut Özal (Selçuk, Hekimci, Erpul, 2019, s. 4–5).

Zjawisko, z którym mamy do czynienia w Turcji, można określić mianem personalizacji polityki, w której kosztem ugrupowania i jego kolektywnej tożsamości, główną rolę odgrywa indywidualny aktor polityczny, czyli silny lider, przewodniczący partii (Wódka, 2015, s. 144). Ta skoncentrowana na liderze perspektywa stanowi wręcz historyczną ciągłość (Selçuk, Hekimci, Erpul, 2019, s. 4–5). W tureckiej polityce wiodącym modelem organizacji politycznej są bowiem partie, w których lider wiezie prymat nad ugrupowaniem. Zjawisko to Karman İnönü określił jako feudalizm polityczny, w którym wysoce scentralizowana partia podlega wręcz tyrańskiej kontroli przywódcy

(Robins, 2007, s. 79). W zasadzie we wszystkich partiach tureckich nie istnieje zjawisko demokracji wewnątrzpartyjnej, a niższe szczeble i lokalne organizacje partii nie mieszają się w sprawy najwyższych władz ugrupowania. Jest to związane z szeroko stosowaną praktyką oraz wewnętrzną autokratyczną kulturą tureckiej polityki partyjnej, która odznacza się silnym napędzaniem ugrupowania przez charyzmatycznego przywódcę (Celep, 2014, s. 8). Tym samym to charyzma przywódcza stanowi czynnik, który kształtuje wszystkich członków ugrupowania.

Tureccy przywódcy mają tendencję do rozpowszechniania pozytywnych oraz negatywnych zachęt w celu osiągnięcia własnych planów politycznych i gromadzenia władzy w środowisku polityczno-kulturowym. Zachęty te mają charakter materialny, solidarny oraz celowy. Pierwsze z nich (bodźce materialne) to kontakty rządowe, miejsca pracy, a także pieniądze. Bodźce solidarne mają z kolei charakter zbiorowy i należą do nich: satysfakcja z przynależności do ugrupowania, posiadanie tożsamości partyjnej czy spełnienie obowiązku obywatelskiego. Natomiast zachęty celowe mają odniesienie do charakteru ideologicznego partii i oparte są na konkretnych problemach. Jak zauważa Ödül Celep, w Turcji oligarchie liderów partyjnych są tak potężne, że często monopolizują wszelką władzę w celu dystrybucji korzyści materialnych (wpływa to na skuteczne kształtowanie jakości i intensywności bodźców solidarnych oraz celowych) (Celep, 2014, s. 11).

Z punktu widzenia społeczeństwa, czynnikami wpływającymi na oczekiwania przywódcze są m.in. preferencje partyjne wyborców, dlatego zaznacza się, że przywództwo jest nie tylko procesem zorientowanym na lidera, ale również na jego otoczenie polityczne (Özgül, 2015, s. 167, 170–174). Jak wykazał w swoich badaniach B. Özgül, oczekiwania wobec przywódcy w tureckim społeczeństwie koncentrują się przede wszystkim na typie przywództwa transformacyjnego, a dopiero potem na typie przywództwa charyzmatycznego. Warto wskazać, czym charakteryzują się te dwie kategorie. Przywództwo transformacyjne (kryzysowe) to styl charakteryzujący przywódcę o pozycji autonomicznej zarówno wobec społeczeństwa (przywódca posiada silną legitymację społeczną dla przeprowadzanych reform, wchodzi we wzajemny związek ze zwolennikami i staje się niezależną siłą, która przekształca motywacje, potrzeby i pragnienia

zwolenników, dba o nie i urzeczywistnia wspólne cele) (Żyro, 2007, s. 272–273), jak i państwa (potrafi zreformować rządzące aparatem państwowym normy, a także jego strukturę). Jak zauważa Ryszard Herbut, przywódca ten „określa nie tylko podstawowe kierunki oraz charakter działań transformacyjnych (systemowych), ale przystosowuje całą strukturę do realizacji celów społecznych”. Z kolei istotne dla charyzmatycznego przywódcy jest to, by społeczność, którą ma przewodzić, postrzegała go właśnie jako charyzmatycznego (bowiem to na gruncie kontaktów między przywódcą a otoczeniem powstaje charyzma) (Kotras, 2008, s. 71). Według Jolanty Babiak przywódca charyzmatyczny imponuje swoim podwładnym i zdobywa ich posłuszeństwo przede wszystkim w sytuacjach nieznanych, problemowych i kryzysowych. Wtedy bowiem zwolennicy wymagają pokierowania, pokazania drogi wyjścia z impasu i są gotowi podporządkować się wytycznym osoby, która ma wystarczająco przekonujący program działania. Ten typ przywództwa można postrzegać przez pryzmat wpływu wywieranego na podwładnych i na silnej więzi emocjonalnej z przywódcą (kierunek zaangażowania emocjonalnego wyznaczony jest przez przywódcę – to on jest podziwiany i uwielbiany przez swoich podwładnych) (Babiak, 2008, s. 91–92).

Zgodnie z wynikami badań, dotyczącymi pożądanego stylu przywództwa spośród liderów tureckich wiodących ugrupowań politycznych z 2015 roku, oczekiwania Turków najbardziej spełnia obecny prezydent Recep Tayyip Erdoğan, dla którego współczynnik zarówno charyzmatycznego, jak i transformacyjnego przewodzenia jest najwyższy (Özgül, 2015, s. 170–174). B. Özgül poza przywództwem transformacyjnym oraz charyzmatycznym wziął pod uwagę również typy przywództwa demokratycznego oraz autorytarne. Jego badania wykazały, że najwyższy współczynnik stylu demokratycznego odnotowano u przywódcy Republikańskiej Partii Ludowej (CHP) Kemala Kılıçdaroğlu oraz prokurdyjskiej Ludowej Partii Demokratycznej (HDP) Selahattina Demirtaşa. Z kolei cechy autorytarne przejawia lider nacjonalistycznej Partii Narodowego Działania Devlet Bahçeli. Szczegółowe wyniki badania B. Özgüla zawarto w tabeli numer 1.

Tabela 1. Współczynnik stylu przywództwa wśród liderów partii politycznych w Turcji

Przywódcą partii	Styl przywództwa			
	autorytarny	charyzmatyczny	transformacyjny	demokratyczny
Recep Tayyip Erdoğan	3,40	4,05	4,19	3,89
Kemal Kılıçdaroğlu	3,39	3,88	4,17	3,95
Devlet Bahçeli	3,61	3,94	4,12	3,87
Selahattin Demirtaş	3,14	3,88	4,17	3,95
<i>p</i>	<i>,000</i>	<i>,000</i>	<i>,035</i>	<i>,010</i>

Źródło: Bülent Özgül, *Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik İstiyor?*, s. 170.

Choć Turcy w najmniejszym stopniu oczekują przywódcy o cechach autorytarnych, to bez wątplenia patriarchalna kultura oraz autorytet przywódców przyczyniają się do faworyzowania silnych, charyzmatycznych jednostek (kosztem polityków koncyliacyjnych) (Matusiak, 2015, s. 18) i wpływają na akceptację dla autorytarnych zachowań władzy. Warto zaznaczyć, że w systemie autorytarnym to ośrodek kierowniczy decyduje o kształcie polityki państwa, nie ponosząc przed nikim odpowiedzialności, a celem działalności partii jest z kolei wzmacnianie autorytetu władzy (Chodubski, 2017, s. 28). Również wysokie stanowiska państwowe zajmują zaufani ludzie przywódcy (lub grupy trzymającej władzę). Autorytarne reżimy w zasadniczej mierze zorientowane są na odwoływanie się do dziedzictwa przeszłości, w tym na te jego elementy, które integrują dany naród i przypominają o zasługach swoich bohaterów politycznych.

2.1. Przywództwo partyjne Recepta Tayyipa Erdoğan

W 2001 roku na spotkaniu inauguracyjnym Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP) Erdoğan obiecał zakończyć tak zwaną „oligarchię przywódców partii w tureckiej historii politycznej” i podkreślił znaczenie pracy zespołowej oraz konsultacji w procesie decyzyjnym (Selçuk, Hekimci, Erpul, 2019, s. 5). W pierwszych latach rządów AKP (2002 r.) władza w partii była rzeczywiście współdzielona z współpracownikami – Abdullahem Gülem i Bülentem Arınçem. Choć sam Erdoğan jawił się jako pierwszy wśród równych (Wasilewski, 2007,

s. 17), to – jak ocenia Marek Matusiak – był najbardziej charyzmatycznym, ale przy tym z całej trójki najmniej doświadczonym w polityce szczebla centralnego. Posiadał też znacznie słabsze zaplecze kadrowe niż bardziej umiarkowany Abdullah Gül (Matusiak, 2015, s. 18). Po wyborze na prezydenta Güla i zwycięstwie AKP w wyborach parlamentarnych z 2007 roku, Erdoğan stopniowo centralizował władzę i osłabił demokrację wewnątrzpartyjną.

Równoległe ze wzmacnianiem pozycji AKP na tureckiej scenie politycznej w samym ugrupowaniu zachodził proces ewolucji zmierzający w kierunku partii wodzowskiej. Recep Tayyip Erdoğan w sposób niezwykle skuteczny wyeliminował najpoważniejszych kontrkandydatów do roli lidera partii. W 2014 roku Abdullah Gül zrezygnował z kandydowania w wyborach prezydenckich na rzecz Erdoğan, który musiał zrzec się członkostwa w partii. Nowym przewodniczącym i premierem został Ahmet Davutoğlu, jednak to Erdoğan zachował nad AKP w dalszym ciągu pełną kontrolę. Jego kolejny potencjalny konkurent, Bülent Arınç, przestał sprawować funkcję wicepremiera w sierpniu 2015 roku, natomiast w maju 2016 doszło do rezygnacji samego Davutoğlu, który cieszył się w AKP dużym uznaniem. Jego dymisja i atmosfera wokół niej, a dokładniej liczne doniesienia o narastającym konflikcie z Erdoğanem, wskazywały wyraźnie, że jego zarzewiem jest walka o władzę w ugrupowaniu i wkrótce na czele AKP stanął znany ze swej lojalności wobec Erdoğan Binali Yıldırım (Wasilewski, 2017, s. 17–18).

3. AUTORYTET PRZYWÓDCY I JEGO WPŁYW NA ZMIANĘ SYSTEMU RZĄDÓW – „ERDOGANIZACJA” POLITYKI TURECKIEJ

Prowadzone przez Erdoğan działania i przyjęta postawa doprowadziły do pełnej dominacji nie tylko nad partią, ale też nad państwem i pozwoliły na stworzenie wizerunku polityka, który jest członkiem społeczeństwa tureckiego (Arik, Yavuz, 2015, s. 145) („Erdoğan jest tym, co widzi przeciętny Turek, gdy patrzy w lustro”) (Bekdil, 2017). Ponadto „w oczach części społeczeństwa [stał się] nie tyle wybranym w wyborach politykiem, ile ludowym bohaterem [a to] sprawia [...],

że poparcie dla niego ma przynajmniej w części charakter fanatyczny” (Matusiak, 2015, s. 18).

Sukces Erdoğana wynika m.in. z umiejętnego dotarcia do tej części społeczeństwa, która przez wiele lat nie identyfikowała się z rządzącymi elitami. Stał się bez wątpienia przedstawicielem niższej i średniej klasy społecznej, konserwatywnych etnicznych Turków, którzy w przeszłości czuli się ignorowani przez przywódców politycznych (Liszkowska, 2021, s. 154). Jego partia uzyskała władzę głównie dzięki kryzysowi, który dotknął kraj w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i który stanowił w pewnym sensie „wyczerpanie i kompromitację dotychczasowego, odgórnego modelu rozwoju, w którym ton polityce wewnętrznej nadawały stare, świeckie elity urzędnicze, polityczne, intelektualne i wojskowe” (Nowa Konfederacja, 2017). Cytując analityk Europejskiej Rady Stosunków Zagranicznych Asli Aydıntaşbaş „cała narracja AKP mówiła o peryferiach przejmujących kontrolę nad krajem od elit, które nadużywały władzy państwowej. W Erdoğanie [zauważono] uosobienie tej narracji” (Kingsley, 2016). Zmiana władzy przyniosła zatem wzrost znaczenia niewystarczająco reprezentowanych lub wręcz „niewidzialnych” peryferii Turcji (zarówno pod względem geograficznym, jak i politycznym) i pozwoliła zreformować wewnętrzne struktury państwa, umożliwiając udział w życiu publicznym nowym interesom oraz nowym podmiotom.

Partia Sprawiedliwości i Rozwoju stanowiła „politycznie doświadczonego, postępowego i umiarkowanego uczestnika [...] gry politycznej” i kontrast dla „starej [tureckiej] gwardii”. Atutem partii był jej stosunek do integracji z Unią Europejską (UE), która „do pewnego stopnia [była] wręcz instrumentalizowana dla własnych celów politycznych” (Wódka, 2013, s. 33). Poparcie AKP i Erdoğana dla członkostwa w Unii Europejskiej było postrzegane przez tureckie społeczeństwo nie tylko jako cel, który można osiągnąć poprzez trudne reformy, ale też jako środek prowadzący do tego celu. W rządowej retoryce sama UE była przedstawiana bowiem jako droga, którą należy pójść, aby móc przeprowadzić konieczne dla państwa reformy. Podkreślano wielokrotnie, że kryteria kopenhaskie to w rzeczywistości „kryteria z Ankary” (Emerson, Tocci, 2004, s. 7).

Od roku 2002 w literaturze szeroko analizowano wpływ Recepta Tayyipa Erdoğana na turecką politykę (Castaldo, 2018, s. 65). Początkowo jego partii przypisywane były demokratyczne zmiany,

a pierwsze dwie kadencje (2002–2007 i 2007–2011) określano jako czas niosący za sobą próby konsolidacji tureckiej demokracji. Szczególnie ważne kroki w reformie systemu AKP poczyniła w czasie pierwszej kadencji swoich rządów, dzięki czemu możliwe było rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych z UE. Jednak pomimo osiągniętych postępów w obszarach takich jak stosunki cywilno-wojskowe, kolejne lata rządów partii niosły za sobą rosnące tendencje autorytarne, których wyrazem stały się ograniczenia podstawowych wolności, m.in. wolności słowa.

Już w 2005 roku Erdoğan znalazł się na liście 100 najpotężniejszych ludzi świata i okładce magazynu „Time” (Akdoğan, 2019, s. XI–XII). Jednak – jak zauważają Selçuk Orçun, Dilara Hekimci i Onur Erpul – debata na temat erdoğanizacji tureckiej polityki rozpoczęła się w trakcie trzeciej kadencji rządów (2011–2015), kiedy AKP zaczęła porzucać swoje konserwatywne ideały demokratyczne na rzecz islamizmu (Selçuk, Hekimci, Erpul, 2019, s. 5). Ergun Özbudun zwraca uwagę, że w tym okresie styl przywództwa Erdoğan wyrażnie odznaczał się personalizmem połączonym z silnym poczuciem misji i nadmierną koncentracją władzy w jego rękach (Özbudun, 2014, s. 155–167). W państwach o słabo skonsolidowanej demokracji, takich jak Turcja, istotnym czynnikiem wpływającym na wzrost personalizacji polityk stał się utrwalony przez globalizację rozwój mediów społecznościowych. Z kolei podejście skoncentrowane na jednostce zmieniło znacząco zinstytucjonalizowaną polityczną debatę i pozwoliło liderom o autorytarnych tendencjach gromadzić władzę, odsuwać na bok opozycję polityczną i unikać kontroli instytucjonalnej w trakcie bezpośredniego kontaktu ze zwolennikami (Smolo, 2021, s. 5). W przypadku Turcji rosnący niepokój autorytarnym zachowaniem premiera Erdoğan podkreślił umocnienie jego kontroli nad sądownictwem (Danforth, 2020, s. 2), po reformach wymiaru sprawiedliwości zatwierdzonych przez społeczeństwo w referendum z 2010 roku i przygotowanie w 2011 list wyborczych, które po raz pierwszy skonstruował on sam, wskazując wszystkich kandydatów AKP i zapewniając sobie absolutną lojalność w obrębie partii.

Podczas gdy premier i jego zwolennicy widzieli w wynikach wyborów z 2011 roku początek nowego okresu dobrobytu i chwały narodowej (określanej Nową Turcją), dla opozycji i części międzynarodowych obserwatorów był to wyraz zmiany demokratycznego

kierunku państwa w stronę autorytaryzmu (Bakiner, Baser, 2014, s. 4). Erdoğanowi zarzucono chęć „putinizacji” kraju w celu utrzymania władzy po 2015 roku, kiedy to nie będzie mógł ponownie pełnić swojej funkcji (Letsch, 2011). Jednak w czasach, gdy większość europejskich przywódców nie może cieszyć się popularnością przez dłuższy czas, Erdoğan od 2002 roku rządzi swoim krajem i osiąga istotne wpływy w regionie i sąsiedztwie. Stał się przywódcą pozytywnie odbieranym m.in. w państwach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Dla przykładu w badaniach przeprowadzonych w latach 2018–2019 przez Arab Barometer, w Sudanie oraz Jordanii pozytywnie oceniło go ponad 75% badanych, z kolei w Algierii, Libii i Libanie ponad 50% (BBC, 2019). O popularności prezydenta Erdoğana świadczyć może liczba obserwatorów na Twitterze, która w czerwcu 2020 roku stanowiła ponad 16 mln osób (Statista, 2020). Liczba ta w 2021 roku wzrosła do ponad 27 mln, co pozwoliło prezydentowi Turcji zająć czwarte miejsce wśród najpopularniejszych przywódców świata korzystających z platformy (za premierem Indii Narendrą Modim, papieżem Franciszkiem oraz prezydentem USA Joe Bidenem) (Buchholz, 2021).

Personifikując politykę, przedstawiający siebie jako gwaranta dalszego rozwoju i dobrobytu państwa Erdoğan sprawił, że każde kolejne wybory, niezależnie od ich charakteru, postrzegane były jako plebiscyt zaufania wyrażany wobec jego osoby (Wasilewski, 2017, s. 26–27). Jednym z wymiarów procesu erdoganizacji tureckiej polityki stały się działania opozycji porównywane do tych, które wystąpiły m.in. w Stanach Zjednoczonych pod rządami Donalda Trumpa czy Wenezueli pod rządami Hugo Cháveza. Podobnie jak w wymienionych państwach, opozycja nie tylko odzwierciedlała ogólne trendy personalizacji polityki, ale także wzmocniła je za pośrednictwem aktywnego działania w ramach negatywnej agendy przeciwko przywódcy (Selçuk, Hekimci, Erpul, 2019, s. 7). W badaniach tego zjawiska Selçuka Orçuna, Dilary Hekimci i Onura Erpula, uwzględniających treści przemówień przedstawicieli opozycji politycznej w Turcji (w okresie od czerwca 2011 do sierpnia 2014 r.), wykazano, że odzwierciedlają one wyraźny trend, w którym Erdoğan jako pojedynczy polityk stał się bardziej widoczny niż jego partia polityczna. Z biegiem czasu w wystąpieniach liderów opozycji coraz częściej zaczęły pojawiać się też odniesienia do jego osoby, a nie do działań rządu/partii (Selçuk, Hekimci, Erpul, 2019, s. 18–19).

Można przyjąć, że w 2014 roku rozpoczęła się nowa faza kariery Erdoğan (Marszałek-Kawa, Burak, 2018, s. 100). W wyniku poprawek wprowadzonych do konstytucji z 1982 roku zmianie uległa ordynacja wyborcza i przeprowadzono pierwsze bezpośrednie wybory prezydenckie, w których zwyciężył. Adam Szymański zwraca uwagę, że wydarzenia te stanowiły przejaw ukonstytuowania modelu silnego przywództwa politycznego osłabiającego znacznie dotychczasowy podział władz oraz system hamulców i równowagi (Szymański, 2016, s. 82). Ponadto wykorzystywanie prerogatyw konstytucyjnych prezydenta i wzmocnienie jego władzy wywołało debatę nad funkcjonowaniem *de facto* semiprezydenckiego systemu rządów, a nie – jak zakładały zapisy ustrojowe – parlamentarnego (Karagöz, 2014).

W kolejnych miesiącach rząd przedłożył parlamentowi plan zmiany konstytucji, który zakładał zniesienie roli premiera i wprowadzenie jednolitego systemu prezydenckiego oraz wyodrębnienie i zdefiniowanie ról trzech gałęzi władzy, przy czym prezydent miał stać się jedynym dysponentem władzy wykonawczej (Marszałek-Kawa, Burak, 2018, s. 100). W retoryce AKP podkreślano, że nowy system będzie zapobiegał tworzeniu koalicji, które w przeszłości szkodziły państwu, zarówno pod względem stabilności demokratycznej, jak i ekonomicznej. Zmiany miały przyczynić się m.in. do zapobiegania poważnym kryzysom rządowym oraz złym doświadczeniom tureckiego życia politycznego. Argumentowano też, że nowy system zapewni nienaruszalność zasady trójpodziału władzy, bowiem zgodnie z jego założeniami Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji mieć będzie w dalszym ciągu silną i niezależną pozycję w systemie politycznym. Zmiany były trudne do osiągnięcia w związku z brakiem konstytucyjnej większości w parlamencie.

W nocy z 15 na 16 lipca 2016 roku doszło w Turcji do próby wojskowego zamachu stanu. Zgodnie z zapowiedzią Samozwańczej Rady na Rzecz Pokoju w Ojczyźnie pucz przeprowadzony został w obronie demokracji i miał na celu usunięcie urzędujących władz oraz utrzymanie świeckiego charakteru państwa. Prezydent Recep Tayyip Erdoğan w oświadczeniu wydanym za pośrednictwem mediów poinformował, że „pozostanie ze swoim narodem” i nigdzie się nie wybiera. Jak zauważył, miliony Turków wyszły na ulice zaprotestować przeciwko zamachowi, którego uczestnicy „stanowią

mniejszość w armii” (Defence24, 2016). W Stambule i Ankarze doszło do brutalnych starć między puczystami (przede wszystkim z sił lądowych, powietrznych i żandarmerii) oraz obywatelami wspieranymi przez resorty sił wewnętrznych i wierne władzom jednostki wojskowe (OSW, 2016). Zdolność do udaremnienia próby zamachu stanu poprzez mobilizację obywateli nie tylko przeszła do historii jako akt heroizmu (Akdoğan, 2018, s. XII), ale potwierdziła status Erdoğan jako charyzmatycznego przywódcy.

Wydarzenia z lipca 2016 roku można uznać za początek przyspieszenia procesu zmian i przebudowy państwa w stronę systemu autorytarnego. W ideowym wymiarze pucz pozwolił AKP na połączenie wszystkich idei, forsowanych dotychczas i umożliwiających pragmatyczną politykę, realnie przekształcającą państwo na poziomie instytucjonalnym. Z kolei rewolucyjne i nieodwracalne reformy zyskały za jego pośrednictwem wymiar mityczny. Mająca charakter spontaniczny i wynikająca z powszechnej niechęci społeczeństwa do rządów wojskowych jedność narodu służyła bowiem interesom władz (Chudziak, 2016) i umożliwiła wzmocnienie założycielskiego mitu nowego porządku (dotykającego tym razem w realnie przeżyte silne emocje). Dały one podstawy budowy Nowej Turcji oraz punkt bez powrotu, który całkowicie zdyskredytował alternatywę w postaci rządów wojska (Chudziak, 2017, s. 14–15). Mateusz Chudziak zauważa, że znaczenie oraz narracja budowana przez Erdoğan przyczyniły się do stworzenia politycznego mitu, gdzie „Masowe emocje oraz poniesiona ofiara przekształcone zostały w konkretny obraz, kanoniczną opowieść, w której zawarta jest wizja państwa, narodu, przywództwa oraz znaczenie suwerenności” (Chudziak, 2017, s. 17–18). Na tej podstawie stworzono obraz Turcji, która przekształcona została w trakcie rządów AKP, a wzmocniły go przekazy prezentowane przez kontrolowane media i możliwość organizowania wielotysięcznych wieców. W trakcie tych ostatnich rządzący na czele z prezydentem Erdoğanem zmanifestowali połączoną „heroicznym doświadczeniem” wspólnotę władzy ze społeczeństwem (Chudziak, 2017, s. 17–18). Ukazano, że nieudany pucz pozwolił obronić niepodważalne wartości i główne elementy Nowej Turcji, czyli m.in. legalnie wybrany rząd oraz jedyne prawomocnego przywódcę, którym jest wyłącznie Erdoğan stojący na czele społeczeństwa (Chudziak, 2017, s. 18–19). Przewidywano, że działania podjęte przez rządzących

wobec domniemyanych organizatorów puczu oraz ogłoszony 21 lipca 2016 roku stan wyjątkowy mogą „okazać się preludium do przypięczętowania trwającego od dłuższego czasu procesu konsolidacji władzy w rękach prezydenta” (Chudziak, 2016).

W trakcie trwania stanu wyjątkowego partia rządząca nie dysponowała w dalszym ciągu odpowiednią większością parlamentarną, która umożliwiałaby jej samodzielnie zmianę konstytucji. Wsparcie dla propozycji wprowadzenia systemu prezydenckiego ogłosił jednak w październiku 2016 roku lider Partii Ruchu Narodowego (MHP) Devlet Bahçeli. Uzgodnienia międzypartyjne doprowadziły do wypracowania w grudniu tego roku wspólnego projektu reformy konstytucji. Został on przyjęty w formie pakietu poprawek 21 stycznia 2017 roku przez turecki parlament, a następnie 16 kwietnia w tego samego roku przez społeczeństwo przewagą 51,4% głosów (Wasiłewski, 2017a, s. 1). W wyniku zmian wprowadzono w Turcji system prezydencki, określany w literaturze „systemem prezydenckim w stylu tureckim”. W przyjętych rozwiązaniach skorzystano z monokratycznego (jednolitego) i zamkniętego modelu egzekutywy, tym samym cała władza wykonawcza skupiona została w jednym organie państwowym, czyli w osobie prezydenta. W wyniku wyborów przeprowadzonych 24 czerwca 2018 roku pierwszym prezydentem po reformie został Recep Tayyip Erdoğan, uzyskując w pierwszej turze 52,59% głosów. Jedną z zmian konstytucyjnych pozwala prezydentowi pełnić urząd równocześnie z funkcją przywódcy partii politycznej, z której się wywodzi. Dominacja AKP w tureckim systemie partyjnym i dominacja Erdoğan nad AKP scentralizowały władzę polityczną w stopniu niespotykanym od czasu śmierci założyciela Republiki Mustafy Kemala Atatürka (1938 r.) (Eissenstat, 2017, s. 2). Państwo stało się w dużej mierze przedłużeniem partii rządzącej i władzy Erdoğan, potwierdzając znaczenie przywództwa partyjnego w całym procesie kreowania polityki państwa i jego rolę w funkcjonowaniu tureckiego systemu.

Od października 2021 roku liderzy sześciu tureckich partii opozycyjnych rozpoczęli regularne spotkania i utworzyli koalicję, która ma na celu zwycięstwo w wyborach w 2023 roku i doprowadzenie do powrotu systemu parlamentarnego. Nie jest jednak jeszcze jasne, który z wysokich rangą polityków sojuszu tzw. „table of six” stanie się kontrkandydatem Recepta Tayyipa Erdoğan do zwycięstwa

w wyborach prezydenckich (Ünveren, 2022). Obóz opozycji będzie bowiem walczył przeciwko prezydentowi, który w dalszym ciągu jest popularnym przywódcą, a brak dorównującego mu kandydata może ograniczyć możliwości w pozyskiwaniu wyborców AKP (zwłaszcza, że głównych pretendentów do tej roli uznaje się za mało charyzmatycznych, a prorządowe media mają ogromne możliwości ich zdyskredytowania). Uważany za jednego z faworytów Kemal Kılıçdaroğlu, lider głównego ugrupowania opozycyjnego CHP, zasignalizował chęć kandydowania w wyborach prezydenckich. W okresie jego przywództwa partia osiągnęła historyczny wynik w wyborach samorządowych w 2019 roku i przejęła władzę w dwóch największych miastach Turcji czyli w Stambule i Ankarze, gdzie od wielu lat rządziło AKP. Zarzutem wobec Kılıçdaroğlu jest jednak to, że nigdy sam nie wygrał wyborów, przez co pojawia się wątpliwość co do tego, czy zdoła wywrzeć wystarczająco duże wrażenie na wyborcach, zwłaszcza w rywalizacji z tak silną osobowością jak Erdoğan. Inni postrzegają jako atut jego harmonijną osobowość i skupienie się na jedności jako kontraście dla stylu przywództwa obecnego prezydenta (Esen, 2022). W sondażach lepsze wyniki od niego osiągają jednak zarówno burmistrz Ankary Mansur Yavaş, jak i rządzący Stambułem Ekrem İmamoğlu. Ten ostatni przedstawia się jako burmistrz wszystkich mieszkańców (Ünveren, 2022) i jest bardzo lubiany bez względu na przynależność polityczną. Stał się jednak obiektem krytyki w związku z licznymi wyjazdami wakacyjnymi w świetle ostatnich kryzysów, które spotykają Turcję. Wielu uważa go jednak za kandydata, który ma największe szanse na pokonanie Erdoğan.

PODSUMOWANIE

Jedną z charakterystycznych cech tureckiego systemu jest istotny wpływ, który na politykę wewnętrzną i zagraniczną wywierają stojący na czele ugrupowań politycznych charyzmatyczni liderzy. Badacze analizujący system polityczny Turcji definiują to zjawisko jako personalizację polityki, w której główną rolę odgrywa silny przywódca – przewodniczący partii. Obecnie procesy zachodzące na poziomie partyjnym można przenieść również na sferę całego

państwa, w której niekwestionowaną pozycją cieszy się już od ponad dwudziestu lat lider Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, a obecnie także prezydent – Recep Tayyip Erdoğan (w literaturze turecką politykę określa się już mianem erdoganizacji). Wpływ na jego pozycję mają bez wątpienia autorytet polityczny, styl i cechy jego przywództwa, a także uwarunkowania społeczno-polityczne, w których przyszło mu przewodzić.

Choć przez Turków preferowani są przywódcy transformacyjni i charyzmatyczni, to specyfika tego społeczeństwa pozwala na większą akceptację dla autorytarnych zachowań władzy, co bez wątpienia ma miejsce w ostatnich latach. W pracy nie poruszono kosztów, jakie stanowią odejście od demokratycznych zasad (takich jak liczne przypadki naruszeń w zakresie wolności słowa czy praw człowieka), dlatego mogą one stanowić przyczynek do dalszych badań. Ponadto omawiana problematyka jest niezwykle ważna, szczególnie w ostatnich latach, kiedy elementy autorytaryzmu implementowane są przez przywódców i decydentów politycznych jako coś, co powinno stanowić niezaprzeczalny atrybut funkcjonowania zarówno państwa, jak i społeczeństwa. Choć u większości obywateli, szczególnie państw zachodnich, istnieje tendencja do zwracania uwagi na kwestię praw człowieka, ochronę prywatności czy wolność wyboru, to w sytuacjach kryzysowych społeczeństwa biernie przyjmują narrację władzy państwowej i akceptują bez sprzeciwu podejmowane przez nią działania.

BIBLIOGRAFIA

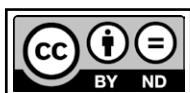
- Acewicz, M. (2012). Czynniki wiążące autorytetu. *Economy and Management*, 4(3), 7–23.
- Akdoğan, Y. (2018). *Political Leadership and Erdoğan*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Antoszewski, A. (2007). Przywództwo polityczne. W B. Szmulik & M. Żmigrodzki (Red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce* (s. 497–513). Lublin: UMCS.
- Antoszewski, A. & Herbut, R. (2004). *Leksykon politologii wraz z Aneksom o: reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*. Wrocław: Wydawnictwo ALTA 2.
- Arik, I. & Yavuz, C. (2015). The Importance of Leadership in International Relations (Recep Tayyip Erdogan Sample). *International Journal of Research In Social Sciences*, 4 (9), 142–148.

- Babiak, J. (2008). Cechy przywódcze jako determinanty sukcesu organizacyjnego: odradzający się kierunek w badaniach przywództwa w organizacji. *Przegląd Psychologiczny*, 51(1), 87–97.
- Bakiner, O. & Baser, B. (2014). The 2014 Presidential Elections in Turkey: Old Wine in a New Bottle?. *Ethnopolitics Papers*, 31. <http://www.ethnopolitics.org/ethnopolitics-papers/EPP031.pdf>.
- BBC. (2019). *The Arab world in seven charts: Are Arabs turning their backs on religion?*. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48703377>.
- Bekdil, B. (2017). Why Does the Average Turk Love Erdoğan?. *BESA Center Perspectives Paper*, 67. <https://besacenter.org/perspectives-papers/erdogan-popularity/>.
- Castaldo, A. (2018). Populism and competitive authoritarianism in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 18(4), 467–487.
- Celep, Ö. (2014). *Intra-Party Autocracy of Turkey's Party System*. <http://dspace.epoka.edu.al/handle/1/1000>.
- Chmielowska, D. & Sobczak, M. (2016). Demokracja po turecku. *Studia Europejskie*, 4, 205–232.
- Chodubski, A. (2017). Reżim autorytarny jako model sprawowania władzy politycznej. W M. Rachwał (Red.), *Współczesne oblicza władzy politycznej. Wybrane Zagadnienia* (s. 21–30). Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Chudziak, M. (2016). *Turcja po puczu: krucha jedność narodowa*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-07-27/turcja-po-puczu-krucha-jednosc-narodowa>
- Chudziak, M. (2017). *Pucz jako mit założycielski Filary ideologiczne Nowej Turcji*. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/_pw_66_pucz-jako-mit_net_0.pdf.
- Danforth, N. (2020). *The Outlook for Turkish Democracy: 2023 and Beyond*. <https://www.washingtoninstitute.org/media/632>.
- Defence24. (2016). *Próba zamachu w Turcji. Media: „władze odzyskują kontrolę”*. <https://www.defence24.pl/proba-zamachu-w-turcji-media-wladze-odzyskuja-kontrolę>.
- Eissenstat, H. (2017). *Erdoğan as Autocrat: A Very Turkish Tragedy, The Project on Middle East Democracy*. http://pomed.org/wp-content/uploads/2017/04/erdogan_as_autocrat.pdf.
- Emerson, M. & Tocci, N. (2004). Turkey as a Bridgehead and Spearhead Integrating EU and Turkish Foreign Policy. *EU-Turkey Working Paper*, 1.
- Esen, B. (2022). *The Opposition Alliance in Turkey: A Viable Alternative to Erdoğan?*. <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-opposition-alliance-in-turkey-a-viable-alternative-to-erdogan>.
- Günsoy, F. (2015). Turcja, obywatelstwo a teologia polityczna Carla Schmitta. *Studia Krytyczne*, 1, 64–72.

- Hartliński, M. (2016). *Przywództwo polityczne wprowadzenie*. Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Karagöz, S. (2014). *It's either presidential or semi-presidential system for Turkey*. https://www.dailysabah.com/columns/serdar_karagoz/2014/08/19/its-either-presidential-or-semipresidential-system-for-turkey.
- Kingsley, P. (2016). *'We see him as one of us': why many Turks still back authoritarian Erdoğan*. <https://amp.theguardian.com/world/2016/jul/20/we-see-him-as-one-of-us-why-many-turks-still-back-authoritarian-erdogan>.
- Kortas, M. (2008). Obrazy przywództwa politycznego na poziomie regionalnym. *Folia Sociologica*, 33, 68–118.
- Letsch, C. (2011). *Recep Erdogan wins by landslide in Turkey's general election*. <https://www.theguardian.com/world/2011/jun/13/recep-erdogan-turkey-general-election>.
- Liszkowska, D. (2021). Political leadership of Recep Tayyip Erdoğan in selected analytical categories. *Przegląd Europejski*, 3, 149–167.
- Marszałek-Kawa, J. & Burak, A. (2018). The Political System of the Republic of Turkey, Past and Present. *Przegląd Politologiczny*, 23(3), 95–108.
- Matusiak, M. (2015). *Wielki skok Turcja pod władzą Erdoğan*. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_51_pl_wielki-skok_net.pdf.
- Mizińska, J. (1997). *Autorytet: przywódca czy przewodnik?*. *Ethos*, 1, 210–218.
- Murawski, K. (1997). *Czy autorytety w Polsce upadają? Przyczynek do teorii suwerenności*. *Ethos*, 1, 133–143.
- Nowa Konfederacja. (2017). *Turcji problemy z Zachodem*. <https://nowa-konfederacja.pl/turcji-problem-z-zachodem/>.
- OSW. (2016). *Nieudany pucz w Turcji i jego następstwa*. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-07-18/nieudany-pucz-w-turcji-i-jego-nastepstwa>.
- Özbudun, E. (2014). AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift. *South European Society and Politics*, 19(2), 155–167.
- Özgül, B. (2015). *Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik İstiyor? Toplum ve Demokrasi*, 9(19–20), 149–176.
- Piórkowski, P. (2016). *Autorytet – Idole, pozory, eksperci i celebryci*. Stare Miasto: Wydawnictwo Witanet.
- Robins, P. (2007). *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*. Washington: University of Washington.
- Sayarı, S. *Recenzja książki: John M. VanderLippe, The Politics of Turkish Democracy: İsmet İnönü and the Formation of the Multi-Party System, 1938–1950*. <https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/746/1/301180000199.pdf>.
- Selçuk, O., Hekimci, D. & Erpul, O. (2019). The Erdoğanization of Turkish politics and the role of the opposition. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(4), 541–564.

- Smolo, E. (2021). *Personalization of Politics. A comparative analysis of the impacts on democratization and autocratization in Serbia, Croatia, and Montenegro*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Statista. (2020). *World leaders with the most Twitter followers as of June 2020*. <https://www.statista.com/statistics/281375/heads-of-state-with-the-most-twitter-followers/>.
- Szymański, A. (2016). Zmiana prawa wyborczego na urząd prezydenta w Turcji – postęp w procesie demokratyzacji?. *Białostockie Studia Prawnicze*, 20(A), 71–87.
- Ünveren, B. (2022). *Turkey's opposition desperately seeks an electable leader*. <https://www.dw.com/en/turkeys-opposition-desperately-seeks-an-electable-leader/a-63109589>.
- Wasilewski, K. (2017a). *Turcja na drodze do systemu prezydenckiego*. https://pism.pl/publikacje/Turcja_na_drozdze_do_systemu_prezydenckiego.
- Wasilewski, K. (2017). *Turcja w procesie przemian: wnioski dla strategii UE*. https://pism.pl/publikacje/Turcja_w_procesie_przemian__wnioski_dla_strategii_UE.
- Wasylewicz, M. (2016). Autorytety medialne – starcie czy wsparcie (?) autorytetów realnych współczesnej młodzieży. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 35(1), 99–109.
- Wódka, J. (2013). *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji. Implikacje dla partnerstwa transatlantyckiego*. Warszawa: ISPAN.
- Wódka, J. (2015). (De)europelizacja tureckich partii politycznych: aspekty instytucjonalne i transnarodowe. W A. Cianciara, A. Burakowski, Olszewski, P. & Wódka, J. (Red.), *Europeizacja partii politycznych i grup interesu. W wybranych państwach Partnerstwa Wschodniego i kandydujących do Unii Europejskiej* (s. 141–182). Warszawa: ISPAN.
- Ziółkowski, J. (2008). Redukcja autorytetu w procesach specjalizacji i profesjonalizacji. *Świat idei i polityki*, 8, 56–68.
- Żyro, T. (2007). *Wstęp do politologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>